

TÓTH BEÁTA

Verbum Dei – Sermo Dei:

Egy átfogó igeteológia
alapjai és nehézségei
Szent Ágoston
gondolkodásában

„Tudjuk, hogy az Ige szülte a világot, s a világ megkapta a Beszéd kegyelmét. S ha ez igaz, igazában: minden Beszéd; pontosabban: kapcsolat. Az Ige szülte a világot, s a tér-idő meghasonlottságában vergődő világ, az Ige, a Beszéd kegyelméből találhat egyedül vissza az egységbe, az eredendő megértésbe, egyszóval a szeretet egyszerűségébe.”

(PILINSZKY JÁNOS: *Ige*)¹

„Qui [...] aeternaliter, nec incipit loqui, nec desinit.”

(SZENT ÁGOSTON: *De civitate Dei*, X,XV)

A *Verbum Domini* (2010) kezdetű apostoli buzdítás hetedik pontjában XVI. Benedek pápa reflektál az „Isten Szava” kifejezés sokrétű jelentésére, amelynek alapja

¹ PILINSZKY JÁNOS: *Ige*, in uő: *Szög és olaj*, Vigilia, Budapest, 1982, 294.

az emberi nyelv analóg használatából fakadó összehasonlítás és elkülönítés.² A különféle analóg jelentések közös elemét Isten önmagáról adott közlésében jelöli meg, a különbségeket pedig tulajdonképpen e közlés módjai adják, így csendül fel a „Szó szimfóniája”, az egyetlen isteni Szó többszólamú dallamban való leképezése. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a különböző jelentések elkülönítésének munkája napjaink teológiájának feladata is, mivel általa nyerhetünk betekintést az isteni terv egységébe, és ismerhetjük fel egyre világosabban Krisztus személyének központi jelentőségét.

A hetedik pontban az „Isten Szava” kifejezés hat különböző értelmét jelöli meg, amelyek egymással logikai láncot alkotva összefüggenek, és amelyek biblikus háttérét János evangéliumának prológusa adja (ezt állítja élénk vezérfonálul a dokumentum előző két pontja). Először is szentháromságtani értelemben Isten Szava az örök Ige, az egyszülött Fiú, aki az Atyától született az idő kezdete előtt és egylényegű az Atyával. Másodszor krisztológiai jelentésben Jézus Krisztus a megtestesült Ige, az Atya örök Fia, aki értünk emberré lett. Harmadik helyen említi a teremtést, a természet könyvét, s a negyedik helyen Isten szavát az üdvtörténetben, amely emberi közvetítőkön keresztül (próféták) hangzott fel, és teljességét a Krisztus-eseményben érte el. Ötödik jelentése az apostoli igehirdetés az Egyház élő hagyományában, a hatodik jelentés pedig maga a Szentírás, az Ó- és Újszövetség sugalmazott együttese.³ Nyíltan vagy bennfoglaltan

² XVI. BENEDEK pápa: *Verbum Domini*. XVI. Benedek pápa az Úr Szava kezdetű apostoli buzdítása, Szent István Társulat, Budapest, 2011, no. 7.

³ A katolikus igeteológiát tárgyaló tanulmányában Várnai Jakab felhívja a figyelmünket arra tényre, hogy Carlo Maria

mindegyik jelentésben krisztológiai tartalom rejlik, s nem véletlen, hogy a dokumentum később (a 11. ponttól kezdődően) a „Szó krisztológiája” fogalmát vezeti be utalva a patrisztikus és a középkori hagyományra: Isten eredendő, örök és egylényegű szava a Fiú, őbenne tárul fel Isten beszédének/közlésének értelme és maradandó alapja.

Érdekes, hogy bár mind biblikus vezérfonalában (amely, mint fentebb említettük, a János-evangélium prológusa), mind pedig szellemiségében sok ponton összecseng Szent Ágoston megközelítésével, a szöveg első részében, az elméleti alapvetésben mindössze egyszer történik utalás ágostoni gondolatra, habár a későbbiekben, a gyakorlatibb részletkérdéseknél megszorozódnak a hivatkozások a hippói püspök különféle műveire.⁴ Bármilyen is ennek oka, a több ponton idézett Szent Bonaventura-i gondolatokon keresztül is fellelhető a dokumentumban Ágoston igeteológiájának megtermékenyítő hatása. De vajon hogyan jelennek meg Szent Ágostonnál Isten Igéje

Martini egy nagyhatású, 1980-ban tartott előadásában szintén megkülönbözteti az Isten Igéje kifejezés analóg jelentéseit: 1) A Szentháromság benső életében az Atya öröktől fogva kimondott Igéje; 2) Jézus Krisztus mint a megtestesült és közöttünk élő Ige, Isten hozzánk szóló Szava; 3) Isten szavai a próféták és az apostolok igehirdetésében; 4) a Szentírás mint a szent írók által, a Szentlélek sugalmazásában megfogalmazott írott szó; 5) az élő keresztény igehirdetés az Egyházban. LD. VÁRNAI JAKAB: Isten Igéje a katolikus teológiában, *Vigilia* 82 (2017/6) 408–410; VÖ. CARLO MARIA MARTINI: *La Parola di Dio alle origini della Chiesa*, *Analecta Biblica* 93., Biblical Institute Press, Rome, 1980, 56–58.

⁴ A *Verbum Domini* első részének 64. jegyzete idézi Ágoston felszólítását: „Tartsátok eszetekben, hogy Isten beszéde egy, mely az egész Szentírásban kibontakozik, és egy az Ige, aki az összes szent író ajkán visszhangzik” (SZENT ÁGOSTON: *Enarrationes in Psalmos*, 103, IV,1).

analóg jelentései, hogyan építi fel teológiáját a Szent János-i látásmódból kiindulva? E jelen tanulmányban szinte kimeríthetetlenül gazdag és rendkívül összetett teológiai látásmód néhány sarokkövét igyekszünk megvizsgálni, amelyek egy átfogó, ámde többnyire csak bennfoglalt, illetve más kérdések függvényeként tárgyalt igeteológia alapját képezik, és amelyek egyben meghatározzák későbbi korok reflexiójának irányát is.

1. Nehézségek Ágoston igeteológiájának feltérképezésében

Ágoston egész gondolkodását áthatja az az alapvető felismerés, hogy a Szentháromság Egy Isten benső életének lényegi mozzanata a közlés, a kapcsolat – mai szóval kommunikáció –, és hogy az ember Isten képmásaként visszatükrözi Teremtője szentháromságos benső közlését, „beszédét” saját értelme működésében. Számára az egész teremtett világ Isten rejtett beszédeként szólal meg (mint a Teremtőre utaló nyomok együttese), azonban az ember értelmes voltánál fogva önmagában is megpillanthatja, mintegy homályos tükörben, ámde mégis jobban kivehető módon Isten háromságos élettevékenységét. A teremtett rend és a Szentháromság megértése együtt növekszik nála, kölcsönösen megvilágítja egymást teológiájában.⁵ Ily módon a szóról való reflexió megtalálható számos műve különféle kontextusaiban, sokféle analóg értelemben, ám ezek közös alapját Teremtő és teremtmény fentebb vázolt kapcsolatában ragadhatjuk meg.

⁵ Ld. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, Cambridge UP, Cambridge, 2010, 197.

Gazdag és szerteágazó igeteológiájának átfogó fel-
térképezése azonban roppant nehézségek elé állítja
a mindenkori kutatót, amelynek számos oka között
megemlíthetjük, hogy Ágoston nem írt szisztematikus
tárgyalást a kérdésről, gondolkodása fejlődött az idők
során, a téma bonyolult filozófiai és teológiai előzmé-
nyeinek, kulturális hátterének felfejtése önmagában
is hatalmas tudásanyagot megmozgató feladat, és ak-
kor még nem is szóltunk az ágostoni életmű rendkívü-
li terjedelméről, amelynek átlátása, ismerete, és a pár-
huzamos szöveghelyek egymásra vonatkoztatása,
súlyozása, a hiányzó ágostoni rendszer megalkotása
a nyilvánvaló nehézségek mellett a félreértés, torzítás
veszélyeit is magában hordozza.⁶ Nem véletlen tehát,
hogy – tudomásunk szerint – a mai napig nem szü-
letett átfogó elemzés, amely az ágostoni igeteológia
minden vetületét magában foglalná, és jelzésértékű az
a tény is, hogy egy a közelmúltban megjelent és nem-
zetközi tudományos összefogással megalkotott, Szent
Ágoston munkásságát bemutató enciklopédiában
nem találunk a témát kifejezetten tárgyaló szócikket,
és a vele tágabb összefüggésbe hozható szócikkek szá-
ma is csekély.⁷

Napjaink feladata lenne tehát e szintetikus és komp-
lex megközelítés kidolgozása, amely számot vet
a kérdés minden vetületével, de legalábbis megalkotja
a nézetünk szerint hiányzó láncszemet: azt, amely fel-
térképezné a szentháromságtani-krisztológiai szálak

⁶ A nehézségekről ld. például Polman megjegyzéseit, in ANDRIES
D. R. POLMAN: *The Word of God According to St. Augustine*,
Hodder and Stoughton, London, 1961, 9–12.

⁷ ALLAN D. FITZGERALD (ed.): *Augustine Through the Ages. An Encyclopedia*, William B. Eerdmans – Grand Rapids, Michigan – Cambridge (U.K.), 1999. Csak az „Incarnation” (445–447) és a „Sign” (793–798) szócikkek adnak némi eliga-
zítást a témához.

és a Szentírásra, igehirdetésre, hermeneutikára vonatkozó szálak közötti benső összefüggéseket. Úgy tűnik ugyanis, hogy az ide vonatkozó (egyébként hatalmas) szakirodalomban túlságosan kettéválik e két kutatási irány, és jobbára homályban marad a kettejük közötti kapcsolat mibenléte. Érdekes (ámde nem meglepő) módon az első rendszeres kutatás, a téma szisztematikus megfogalmazása egy holland református teológus nevéhez fűződik, akinek munkája 1955-ben jelent meg, és a hat évvel későbbi angol fordítás által vált ismertté.⁸ Andries D. R. Polman (1897–1993) könyve úttörő vállalkozásként azonosítja Ágoston igeteológiájának alapvető dimenzióit, ám a hangsúlyt a Szentírás és az igehirdetés kérdéseire helyezi, a szentháromságtani-krisztológiai vonatkozásokat csak a legrövidebb, első fejezetben vázlatosan tárgyalja.⁹ Mindazonáltal ágostoni szöveghelyek gazdag forrásanyagára hivatkozva érzékelteti a kutatásban mindaddig fel nem ismert tényt, az ígéről való gondolkodás központi jelentőségét és sokszínűségét a hippói püspök életművében. Polman művét két német alapmű követi, amelyek egyike a szentháromságtani dimenziót, másika pedig a nyelvelméleti-biblikus vetületet vizsgálja,¹⁰

⁸ ANDRIES D. R. POLMAN: *De Theologie van Augustinus. Het Woord Gods bij Augustinus*, J. H. Kok, Kampen, 1955; angol kiadás: *The Word of God According to St. Augustine*, Hodder and Stoughton, London, 1961. (trans. A. J. Pomerans)

⁹ A könyv egyes fejezetei a következő témákat tárgyalják: 1) Isten Szava mint Krisztus; 2) Isten szava mint a Szentírás; 3) Isten szava mint Krisztus szava; 4) Isten szava mint igehirdetés; 5) Isten szava és az Egyház; 6) Isten szava és a lelkiélet; 7) Isten szava a Szentírás nélkül.

¹⁰ A kortárs Ágoston-kutató, Lewis Ayres szerint e két mű mindmáig a *verbum* ágostoni fogalmának legkimerítőbb tárgyalása. A témához kapcsolódóan ld. még ALBRECHT SCHINDLER: *Wort und Analogie in Augustins Trinitätslehre*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1965; ULRICH DUCHROW: *Sprachverständnis*

s e kettősség napjainkig is megfigyelhető a szakirodalomban, amely az utóbbi időben egyrészt Ágoston szentháromságteológiájának mélyebb megértéséhez járult hozzá, másrészt a nyelvfilozófiai-nyelvteológiai vonatkozásokat helyezi előtérbe.¹¹

Mi tehát a kapcsolat az Isten örök Szava, az emberben születő benső szó, a megtestesült Ige és Istennek emberi közreműködés által kifejezett szentírásbeli szava között? Ez a kérdés bennfoglaltan ott húzódik az ágostoni életmű számos gondolatmenetében alapvető motívumként.

2. Az analógia kidolgozása: emberi szó és Isten Szava

Bár vitatott, hogy pontosan mely forrásokat ismerhette a megelőző teológiai vitákból, mégis bizonyos, hogy Szent Ágoston tisztában volt a veszélyekkel, amelyek

und Biblisches Hören bei Augustin, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1965. Amint Ayres megjegyzi, Duchrow könyve, bár egy évben jelent meg Schindlerével, ismeri azt, és reflektál felvetéseire. Vö. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 194, 61. jegyzet.

- ¹¹ Ilyen, számos filológiai kérdést tisztázó mű LEWIS AYRES könyve (*Augustine and the Trinity*); az ágostoni szentháromságos teológiai antropológia dinamikáját új fénybe állító munka, JÉRÔME LAGOUANÈRE könyve (*Intériorité et réflexivité dans la pensée de saint Augustin*, Institut d'Études Augustiniennes, Paris, 2012); és megemlíthetjük még LUIGI GIOIA Ágoston teológiai episztemológiáját tárgyaló munkáját (*The Theological Epistemology of Augustine's De Trinitate*, Oxford UP, Oxford, 2008). EDWARD MORGAN könyve a nyelvteológiai vonatkozásokat, különösképpen pedig a nyelv társadalmi szerepét vizsgálja Ágoston három fő műve, a *De Trinitate*, a *De doctrina christiana*, és a *Vallomások* alapján (*The Incarnation of the Word. The Theology of Language of Augustine of Hippo*, T&T Clark, London – New York, 2010).

az emberi beszéd sztoikus modelljének teológiai alkalmazásában rejlettek.¹² A sztoikus nyelvfilozófia különbségtétele benső szó és kimondott szó között – az emberi gondolkodás benső tevékenysége és ennek külső, megformált hangokban való érzékelhető megjelenése között – a krisztológiára és a szentháromságtanra alkalmazva különféle helytelen nézeteknek adott táptalajt, amilyen például Ankürai Markelloszé (†374), aki modalista irányultságú szentháromságtanában a Logoszt az Atya immanens és passzívan néma szavaként határozta meg, amely csak a teremtésben lesz aktív, hasonlóan az emberi beszédhez, amelyben a benső szó a kimondással válik aktívvá. Markellosz tanítványa, Szirmiumi Phótinosz (†376) szintén ezt az analógiát alkalmazta krisztológiájában Krisztus preegzisztenciájának tagadására. Ennek következményeképpen illesztették 351-ben az I. Szirmiumi hitvallás szövege utáni elítélő kánonok közé a nyolcadik kánonot, amely kijelenti: „Ha valaki az (úgynevezett) bennlévő vagy kilépő Logoszt mondja Isten Fiának: legyen kiközösítve” (DH 140).¹³ Ráadásul, a modalista veszélyen túl a platonikus háttérű gondolkodásban az érthető benső dolgok magasabb rendűségének elve az érzékelhető dolgokkal szemben azt is sugallta, hogy a Fiú és a ki-

¹² Ld. erről TARMO TOOM: *The Potential of a Condemned Analogy: Augustine on λόγος ἐνδιάθετος and λόγος προφορικός*, *The Heythrop Journal* 48 (2007) 205–213. [<https://doi.org/10.1111/j.1468-2265.2007.00312.x>] GERARD WATSON: *St Augustine and the inner word: the philosophical background*, *Irish Theological Quarterly* 54 (1988) 81–92. [<https://doi.org/10.1177/002114008805400201>] LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 194–195.

¹³ Poitiers-i Hilarius (315–367) így idézi latinul a nyolcadik anátémát: „*Si quis insitum vel prolativum Verbum [...] dei Filium dicat: anathema sit.*” HILARIUS: *Liber de synodis*, 38, idézi TARMO TOOM: *The Potential of a Condemned Analogy*, 206.

mondott szó közötti párhuzamban a Fiú Atyának való alárendelése érhető tetten. S ha mindehhez hozzáveszünk, hogy az emberi szó csak potenciálisan létezik a kimondás előtt, utána pedig hamarosan szertefoszlik, akkor nyomban nyilvánvalóvá lesz az analógia elégtelen és veszélyeket rejtő volta.¹⁴

Ágoston azonban nem riad vissza a nehézségektől, hanem fokozatosan kidolgozza a benső szó (*verbum interior*) teológiaiilag gyümölcsöző fogalmát oly módon, hogy – különböző filozófiai hagyományszálakat kreatívan összedolgozva – elmélyíti és következetesen végiggondolja az emberi beszéd és Isten beszéde közötti analógia lényegét és jelentőségét.¹⁵ S hogy miért fontos számára mindez? Bizonyára azért, mivel a János-evangélium prológosát alapvető vonatkozási pontnak tartja, s bibliai ihletésű értelmezésében a Logosz, az Ige mibenléte és jelentősége a beszéd, a közlés dinamikája felől közelíthető meg a legteljesebben.

¹⁴ Minderre Hilarius is tesz utalást a *Szentháromságról* című művében (*Trin.* 2.15; 3.1). Ezt a művet Ágoston ismerte, és utal is rá saját *Szentháromságról* írt művében. Ld. TARMO TOOM: *The Potential of a Condemned Analogy*, 206.

¹⁵ Ágoston *verbum* elképzelésének filozófiai gyökerei összetettek, a sztoikus megkülönböztetésen túl a szintén sztoikus hatást mutató plótinوسي logosz elképzelésre is épít (ld. GERARD WATSON: *St. Augustine and the inner word*, *Irish Theological Quarterly* 54 (1988) 81–92), sőt Lagouanère az arisztotelési szó felfogás és a sztoikus elképzelés ötvöztetését is feltételezi nála (*Intériorité et réflexivité dans la pensée de saint Augustin*, 400). A benső szó fogalmának nyelvelméleti háttéréről és az ismeretelméleti-teológiai kidolgozás szakaszairól ld. még KENDEFFY GÁBOR tanulmányát: *Az isteni és emberi szavahihetőség Szent Ágostonnál*, in Kendeffy Gábor – Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2017, 444–455. Köszönettel tartozom Kendeffy Gábornak az előadásommal kapcsolatos megfigyelésaiért és további szakirodalom ajánlásáért.

Bár nem könnyű felfejteni gondolkodása fejlődésének állomásait, mégis úgy tűnik, hogy csak lassanként, éppen a Szentírásban való alaposabb elmélyülésének köszönhetően érlelődik és teljesedik ki az emberi benső beszéd és Isten benső élete közötti analógia. Érdekes, hogy korai korszakában mintha kifejezetten kerülné, hogy a Fiút vagy Krisztust Igének nevezze, 386–389 között például sehol sem használja a *Verbum* kifejezést tulajdonnévként.¹⁶ Ezzel párhuzamosan azonban (380–390 között) már több művében értekezik a „szó”-ról, amelyet bensőnkben formálunk meg a beszéd vagy a tett alapjaként.¹⁷ Mindez arra utal, hogy az emberi benső szó fogalmát (az örökölt filozófiai hagyományok tükrében, és azok egyedi ötvözése révén) már korábban kidolgozza, mielőtt még annak teológiai alkalmazására vállalkozna.

A 393-ban keletkezett *Hit és hitvallás* című művében már óvatos párhuzamot von az emberi beszéd funkciója és Isten Igéjének mint számunkra felfedett Bölcsességnek a szerepe között a hitvallás második cikkelyét magyarázva: amint az emberi beszéd célja, hogy lelkünket megismertessük a hallgatóval, úgy „az Atyaistentől nemzett Bölcsességet is méltán nevezzük az Ő Igéjének, mivel a Bölcsesség által ismerik meg az arra méltó lelkek a mindennél rejtettebb

¹⁶ Ld. DOUGLAS W. JOHNSON tanulmányát: *Verbum in the early Augustine (386–397)*, *Recherches augustinienes* 8 (1972) 25–53. Johnson szerint látható, hogy Ágoston kifejezetten kerüli a kifejezést olyan kontextusokban is, ahol kézenfekvő volna a használata, például amikor a *De magistro*-ban a Belső Tanítóról beszél, nem azonosítja Isten Igéjeként, bár a szakirodalomban sokan helytelenül így értelmezik Ágoston gondolatait.

¹⁷ Például SZENT ÁGOSTON: *De magistro*, I. 2; *Ep. Rm. inch.* 23. Ld. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 194, 64. jegyzet.

Atyát”.¹⁸ A párhuzamot azonban itt nem viszi tovább, hanem inkább a különbségek taglalásával folytatja, az emberi szó nem nemzés, hanem létrehozás által keletkezik a test közreműködésével, a szó nem fejezi ki teljes egészében lelkünket, szavaink nem maradandók, hanem elhangzanak. Ezzel szemben Isten nemzett Igéje Istentől van, és az, ami ő maga, mondhatnánk mai szóval tökéletes közlés. A mi emberi beszédünknek is az a célja, hogy önmagunkat közöljük, ám ez számunkra nem lehetséges maradéktalanul. Az Atyaisten azonban az általa nemzett Bölcsesség által, akivel együtt létrehozta a teremtett világot, megmutatja önmagát az őt megismerni vágyóknak. Ebben a szövegben még inkább a Bölcsesség fogalma van a középpontban, és ennek kibontását szolgálja az Ige fogalma teremtéstani kontextusban, Isten megismerésének kérdéskörében.

Az analógia első elmélyültebb használatára éppen a Szentírás értelmezését tárgyaló *A keresztény tanításról* című műve első könyvében (396 körül) találunk példát, ahol az Ige megtestesülését és az emberi gondolkodást-beszédet állítja párhuzamba, hangsúlyozva, hogy Isten Igéje nem változott meg a megtestesülésben, éppúgy, ahogyan az emberi benső szó, a gondolat sem változik meg azáltal, hogy külső, hallható beszédben kimondjuk:

„Amikor megszólalunk, hogy testi füleken keresztül hallgatónk lelkébe jusson az, amit lelkünk

¹⁸ SZENT ÁGOSTON: *De fide et symbolo*, I. 3, in uő: *Magyarázatok a hitvalláshoz*, Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, 2003, 16–17. (ford. Heidl György) (Érdekes megfigyelni, hogy Jézus Krisztust, az Isten Fiát a magyarázatban mindvégig kapcsolatba hozza a jánosi igeteológiával, annak perspektívájából bontja ki a hitvallás alapvető tanítását.)

mélyén hordozunk, hangzássá lesz a szívünkben hordozott szó, s ezt beszédnek nevezzük, ámde ettől még a gondolat nem lesz hangzássá, hanem érintetlenül marad önmagában, és a változással járó mindenfajta romlás nélkül ölti fel azt a hangalakot, amely által eljut a fülekbe. Ugyanígy Isten Igéje sem változott meg, s mégis *testté lett, hogy köztiünk lakozzék.*"¹⁹

Láthatjuk, hogy Ágoston itt bennfoglaltan kivédi az analógia korábbi veszélyeit: a szívben hordozott szó nem inaktív, néma kezdeménye a kimondott szónak, hanem annak maradandó benső alapja, amely a kimondás előtt is létezett, a kimondás által nem változik meg, és utána sem szűnik meg létezni.

Innen már csak egy lépés, hogy az analógiát a Szentháromság benső életére, az örök Ige és az Atya viszonyára alkalmazza, amelyet első ízben a János evangéliumáról mondott első beszédében tesz meg (406-ban), ahol a Prológus első öt versét elemezve mintegy dióhéjban és a szóbeli előadás spontánabb keretei között hallgatósága számára közérthető formában elmagyarázza igeteológiája lényegét.²⁰ Mit jelent vajon

¹⁹ SZENT ÁGOSTON: *De doctrina christiana* I. 12, in uő: *A keresztény tanításról*, Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, [é. n.], 51. (ford. Heidl György)

²⁰ SZENT ÁGOSTON: *Tractatus in Joannis evangelium*, I. 8–9, in uő: *Beszédek Szent János evangéliumáról* I. (I–XXX. beszéd), Jel, Budapest, 2008, 24–26. A szakasz rövid elemzését (amelyet itt kiegészítünk a saját megfigyeléseinkkel) ld. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 194–196. Megjegyezzük, hogy Vanyó László a magyar fordítás elé írt bevezetőjében más datálást tart valószínűnek. Szerinte a beszédek sokkal későbbiek, 414–416 között hangzottak el, így az első beszéd keletkezése párhuzamos lehetett a *De Trinitate* XV. könyvének írásával. Ld. SZENT ÁGOSTON: *Beszédek Szent János evangéliumáról*, I. VIII–IX.

a jánosi állítás, hogy Istennek Igéje van, és mi következik mindebből? A latin *verbum* kifejezés mindegyik jelentését szem előtt tartva (szó, ige, beszéd) boncolgatja lépésről lépésre a szöveg értelmét, párhuzamba állítva az emberi beszéd folyamatát és Isten benső életét. Sorra veszi a lehetséges kérdések sokaságát:

„Mi is igéket, szavakat mondtunk, amikor beszéltünk. Vajon ilyen Ige volt az Istennél? Vajon nem hangzottak el és múltak el, amiket mondtunk? Vajon Isten Igéje is elhangzott és bevégeződött? Hogyan lett minden általa, és nélküle semmi? Hogyan irányítja, ami általa lett, ha elhangzott és elmúlt? Milyen az az Ige, amelyet kimondanak, de nem száll el?”²¹

Válaszában a kimondott emberi szó és a szívben elgondolt szó megkülönböztetésére támaszkodik, immár az Isten Igéjével való hasonlóságra téve a hangsúlyt, s tulajdonképpen azt a tényt világítja meg, hogy az emberi benső szó, amely nem más, mint az elmében megszületett gondolat, nemcsak folyamatában/formailag hasonló ahhoz, ahogyan Isten szüli Igéjét, hanem tartalmában is képes magába fogadni az Istenről szóló Igét, Isten elgondolását, fogalmát, amikor például az Isten szó jelentéstartalmát gondoljuk el. Erre a benső szóra kell irányítani a figyelmünket, hogy általa és benne megérthessük Isten Igéje mibenlétét: „Fordítsd figyelmedet arra a szóra! Ha szívedben tudod hordozni az Igét, mint az elmédben megszületett gondolatot, hogy az elméd gondolatot szüljön, és úgy legyen benne a gondolat mint elméd szülötte,

²¹ SZENT ÁGOSTON: *Tractatus in Joannis evangelium*, I. 8. [2021. 11. 15.] https://www.augustinus.it/latino/commento_vsg/index2.htm

mint szíved fia”²² – viszi végig a párhuzamot már-már meglepő formában.

Egyrészt tehát a saját benső elgondolt istenfoglalkozásban pillanthatjuk meg Istent, másrészt pedig tárgabb perspektívában, Isten művében, a teremtet világ egészében. Ágoston itt a mintaokság hagyományos példájával szemlélteti a gondolat és annak „látható-vá válása” közötti kapcsolatot. Ahogyan a láthatatlan emberi gondolatban létrejöhet egy építmény terve, amelyet azután külső, érzékelhető megvalósulása után mindenki csodálhat, ugyanúgy az Isten Igéjében teremtet világ is megismerteti velünk a láthatatlan Igét, Isten gondolatát: „Ha tehát egy nagy építmény miatt dicsérik az emberi gondolatot, akarod-e látni, milyen gondolata az Istennek az Úr Jézus Krisztus, azaz az Isten Igéje? Figyelj a világ épületére, lásd, mik lettek az Ige által, és akkor megismered, milyen az Ige!” – buzdítja hallgatóságát Hippó püspöke.²³

Az isteni közlés újabb mélységeit tárja fel a tizenegyedik beszéd azon szakasza, amely ezt a verset magyarázza (még mindig a Jn 1,1–2-re vonatkoztatva): „Aki a mennyből jön, mindenki felett van, és amit látott és hallott, azt tanúsítja, és tanúbizonyságát senki sem fogadja el” (Jn 3,31).²⁴ Mi az, amit Atyjától hallott az Isten Fia? Ágoston itt végiggondolja a szentírási szakasz értelmének minden vetületét:

„Talán a Fiú az Atya Igéjét hallgatta? De valójában [saját ford. a „Sőt” helyett], a Fiú az Atya Igéje. Látjátok, hogyan fárad ki itt minden emberi igyekezet; látjátok, hogyan fog el keblünk minden következtetése és homályos elménk minden

²² Uo.

²³ Uo. I. 9.

²⁴ Uo. XIV. 7.

erőfeszítése. Hallom, amint a Szentírás azt mondja, hogy a Fiú azt mondja, amit az Atyjától hallott, és ismét hallom, amint a Szentírás azt mondja, hogy a Fiú az Atya Igéje.”²⁵

Az alapvető kérdés tehát az, hogy mi módon szól Isten? Ágoston e ponton ismét az emberi gondolkodás, a benső szó analógiájára támaszkodik. Mielőtt hangosan kimondanánk valamit, a szó, azaz a gondolat már megszületik a szívünkben arra várván, hogy előjöjjön, még nem ölt nyelvi formát, nincs szótagokra bontva, és nem tartozik egyetlen nyelvhez sem, hanem várakozik „a szív megfogalmazásában és az elme tükrében,” (*in conceptione cordis et in speculo mentis* – a tükör hasonlat nem véletlenül jelenik itt meg, és a latin *conceptio* – gondolat/foganás – ket-tős jelentése is fontos szerepet játszik!). Mindehhez hasonló módon történik Isten benső beszéde, tulajdonképpen ezzel analóg módon „mondta ki Isten az Igét, azaz nemzette a Fiút.”²⁶ A különbség pedig abban áll, hogy Isten idő nélkül nemzette a Fiút, míg a mi szívbeli gondolatunk időbeli. Isten szavakon túli időtlen beszéde tehát maga a Fiú, és amikor a megtestesült Fiú beszélt hozzánk, „nem a saját szavát, hanem az Atya Igéjét, magát akarta elbeszélni nekünk, aki az Atya Igéjeként beszélt” – magyarázza az összetett kapcsolatot Ágoston.²⁷ S mindehhez még hozzáteszi, hogy a Fiú emberi szavait János evangélista tárta elénk, „ahogyan tehát ezt illet és kellett”, s ezek magyarázatát pedig épp ő maga, Ágoston végzi el hallgatósága számára. E rövid gondolatmenetben tehát a Szentháromság benső beszédétől a megtestesülés-

²⁵ Uo. XIV. 7: „Imo [sic!] Filius Verbum Patris est.”

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

ben kimondott szaván át, emberi szavakkal közvetített tanításán keresztül eljutunk a Szentírás szavához és annak értelmezéséhez, s az ezek közötti kapcsolatot az emberi gondolkodás és közlés analógiája alapján érthetjük meg. Készen áll tehát igeteológiájának lényegi magva, amely a továbbiakban már csak finomításra és részletesebb kidolgozásra vár.

3. *A verbum interior/intimum teológiai és antropológiai jelentősége*

E kidolgozás legfontosabb kerete fokozatosan kibontakozó szentháromságteológiája, amelynek gyökerénél, mint ismeretes (és amint arra már fentebb röviden utaltunk), teremtésteológiai megfontolások állnak: az egész teremtett világ az Igében, az Ige által jött létre, a Prológus megfogalmazása szerint „minden általa lett, nélküle semmi sem lett, ami lett” (Jn 1,3). Az Ige teremtesközvetítő szerepének kifejtésében Ágoston nem elégszik meg a mintaokság általános fogalmával (amelyet, mint láthattuk, hagyományosan a mesterember fejben kigondolt terve és az anyagi világban megvalósított művének példája szemléltet), hanem összeköti a szó általi teremtés biblikus intuíciójával, végiggondolva a jánosi igeteológia minden következményét. A szóként, beszédként, közlésként felfogott Igében való kimondás által teremtett világ maga is a beszéd módján hirdeti a teremtő Szentháromságot: „Milyen szóval hívtad tehát létbe az anyagot, hogy belőle kicsendüljön teremtő igéd?” – kérdezi a *Vallomások* teremtről szóló eszmefuttatásában.²⁸

²⁸ AURELIUS AUGUSTINUS: Confessiones, XI. VI. 8, in uő: *Vallomások*, Gondolat, Budapest, 1982, 351. (ford. Városi István)

Az Atya öröktől fogva mindent kimond a tőle születő Igében, s ugyanezen Ige által mondja ki az időben létezni kezdő világot is. Ágoston itt merészen párhuzamot von az Isten örök Szava és a teremtésben kimondott szava között, azt sugallva, hogy a kétféle kimondás/beszéd forrását tekintve egy és így azonos szerkezetű: „Nem másképpen teremtesz, mint ezzel a kimondással [*dicendo*], de nem egyszerre lesznek és nem is öröktől az Igéddel létrehívott mindenek.”²⁹ A teremtettség tehát eredetét és lényegét tekintve is beszéd,³⁰ azonban Isten beszéde nem merül ki a teremtésben kimondott szóban, hanem az evangélium emberi szavain keresztül „ő beszél bennünk is”.³¹

Eképpen felvázolhatjuk a következő logikai láncolatot: a teremtés beszédében válik lehetővé a Megtestesülés szava, amely azután emberi szavakkal

²⁹ Uo. XI. VII. 9, in uő: *Vallomások*, 352. A magyar fordítás némi korrekcióra szorulna, mivel a latinban ez áll: „*nec aliter quam dicendo facis, nec tamen simul et sempiterna fiunt omnia quae facis*” – tehát a teremtés ugyanúgy kimondás által történik, azonban a teremtetett dolgok nem Istennel „egyidejűek” (*simul*) és nem öröktől fogva léteznek.

³⁰ E gondolatot találhatjuk meg szentháromságos perspektívában és érett megfogalmazásban a *De civitate Dei* tizenegyedik könyvében, amely Lewis Ayres szerint a *De Trinitate* szentháromsági analógiáinak teremtésteológiai elvi háttérét vázolja fel: „Isten munkáiban ama titokzatos, de figyelmünket felkeltő kifejezés alatt (*secreto quodam loquendi modo*) megérthetjük a Hármasság azon titkát, hogy az összes teremtményt ki, mi által, és miért teremtette. Mert hiszen az Ige Atyja mondotta ezt: Legyen! Amit pedig szavával teremtett, azt kétségtelenül az Igével teremtette. [...] Ha e jóság alatt helyesen értjük a Szentlelket, akkor munkáiban érthetővé válik előttünk a teljes Hármasság.” SZENT ÁGOSTON: *De civitate Dei*, XII. XXIV., in uő: *Isten városáról*, III., Kairosz, Budapest, 2006, 72–73. Ld. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 277–281.

³¹ AURELIUS AUGUSTINUS: *Confessiones*, XI. VIII. 10, in uő: *Vallomások*, 352.

hirdeti Istent, de ahhoz, hogy mindezt képesek legyünk felfogni, belülről is szól hozzánk, tanítva minket annak megértésére, amit mondani akar. Ha nem nekünk szólna szava, nem lennénk képesek megérteni: „Ha pedig valaki bennünket nem tanít, ha beszél is, de nem nekünk beszél”³² – hangsúlyozza Szent Ágoston. Az ember feladata, hivatása tehát, hogy e neki címzett sokrétű beszédet meghallja és megértse, s Isten ehhez meg is adott minden feltételt a számára. Isten képmásaként megkapta a gondolkodás és a beszéd ajándékát, s ha magába tekint, oda, ahol a gondolkodás benső, hangtalan beszéde zajlik – elméjébe/szívébe – saját magát megismerve egyben meghallhatja a szív szaván keresztül annak a szavát, aki a szív mélyén hozzá beszél. Ha figyelemmel hallgatja, és válaszol a bensejében felhangzó isteni szóra, egyre jobban őt magát is alakítani fogja ez a párbeszéd, mindinkább hasonul majd ahhoz, aki őt szavával létbe hívta, és az emberi beszéd eszköztárán keresztül megszólította.

Talán ily módon foglalhatnánk vázlatosan össze az ágostoni teremtésteológiai kiindulópontot, amelyen szentháromságtana nyugszik, és amelynek keretei között elmélyíti az emberi gondolkodásra vonatkozó reflexiót. Első lépésként tehát a teremtet világot mint a háromságos létesítő ok alkotását állítja elének, amely ebből következően egész valójában érthető (mivel az Atya az Igében mondta ki) és jó (mivel egyben a jóság, a Szentlélek műve is).³³ S csak ezután fordul figyelme az ember istenképmási mivolta

³² AURELIUS AUGUSTINUS: *Confessiones*, XI. VIII. 10, in uő: *Vallo-mások*, 353.

³³ Lewis Ayres szerint 387–393 között dolgozza ki Szent Ágoston a teremtés teljes érthetőségének gondolatát anti-ma-nicheus és szkeptizmus ellenes célzattal. Vö. LEWIS AYRES: *Augustine and the Trinity*, 320.

felé, amelyet számára az elme működésének háromsága rejt magában, és amelynek emblematisztikus kulcsfogalmaként jelenik meg a benső szó összetett valósága a *De Trinitate* kilencedik könyvétől kezdve, ahol az eszmefuttatás egy pontján az emlékezet/ismeret/szeretet (*mens/notitia/amor*) hármásába, mintegy az ismeret komplementer fogalmaként a *verbum*ot illeszti be (*mens/verbum/amor*, amely később *memoria/notitia/amor* lesz).³⁴ Mi a jelentősége e benső szó meglétének? Megtudhatjuk, ha sorra vesszük az ágostoni mű által felfedett tulajdonságait.

Először is a benső szó az ember emlékezetéből előhívott, mozgósított tudástartalomként a kimondott beszéd alapja és tetteink mozgatórugója. Külső szavaink és tetteink ennek (megvalósító) jelei, amelyeket azért alkalmazunk, hogy kifejezzük, ami a lelkünkben van. A jelek által megalkotott beszéd mélydimenziója a „szív szava”, a benső, konkrét emberi nyelven túli gondolat, amely ismereteink tárházából lép elő. Szent Ágoston hangsúlyozza, hogy tulajdonképpen ez alkotja szó elképzelésünk valódi alapját, a külső szó viszonyítási pontját, és Isten örök Igéjét is ezzel tudjuk analóg módon összehasonlítani.

Második tulajdonságként e benső szó vizsgálata csak akkor segíthet minket saját magunk és ezzel párhuzamosan Isten Szava megértésére, amennyiben a szeretetben született ismeretre fordítjuk a figyelmünket. Csak a szeretetben elgondolt szónak mint szeretett

³⁴ A *De Trinitate* IX.VII.12-től kezdve hozza kapcsolatba az ismeretet (*notitia*) és a *verbum*ot „mint nálunk lévő szót”, és a könyv végén így vázolja fel az emberben lévő háromságot: „Így tehát a Háromságnak valamilyen képe az értelem és ismerete, ami az ő szülötte és egyúttal önmagáról való szava (*ac de se ipsa verbum eius*), és a harmadik a szeretet.” *De Trinitate* IX.XII.18, in AURELIUS AUGUSTINUS: *A Szentháromságról*, Szent István Társulat, Budapest, 1985, 282–283. (ford. Gál Ferenc)

ismeretnek (*notitia amata*) van jelentősége akkor, amikor Isten rejtett jelenlétét szemléljük magunkban és ezáltal a teremtet világban.

Harmadszor pedig a szeretet ösztönzése által létrejött benső szó az elme önismerete esetében egyben kép(más) is: a rejtetten meglévő tudáshoz hasonlít, amelyből előlép, ennek hű képeként jelenik meg, ily módon „kép is és szó is”.³⁵ Szent Ágoston itt összekapcsolja a Fiú szentírásbeli elnevezéseit (Ige, Képmás), s a kettő egységének visszatükröződését találja meg az elme önmegismerésének folyamatában, a benső beszédben. Mivel a szó önmagában nem tartalmazza a hasonlítás mozzanatát, ezért köti össze a képmás fogalmával, amely jól szemlélteti, hogy még az emberi tudásból előlépő ismeret is leképezi saját forrását, amennyiben igazságban születik.³⁶ A képmás és a szó összekapcsolása egyben a látás és a hallás hagyományosan filozófiai és egyben biblikus paradigmáját is szintetizálja: „[a]mikor ezek kívül, a test által mennek végbe, akkor más a beszéd és más a látás, de amikor belül gondolkozunk, a kettő egy.”³⁷

S végül a szeretetben születő és a rejtetten meglévő igaz ismeretet hűen megjelenítő, azaz igaz szó (*verbum verum*) egyben olyan tükör, amelyben még ha homályosan és rejtetten is (vö. 1Kor 13,9–12), de mégis megpillanthatjuk Isten Igéjének titokzatos működését. Jérôme Lagouanère meggyőző hipotézise szerint Szent Ágoston Szentháromságról szóló reflexiójában

³⁵ SZENT ÁGOSTON: De Trinitate IX.XI.16, in uő: *A Szentháromságról*, 280.

³⁶ Isten Igéje igazsága és az emberi kommunikáció szavahihetőségének további érdekes összefüggéseit tárja eléünk Kendeffy Gábor tanulmánya is (*Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*, különösen 448–454).

³⁷ SZENT ÁGOSTON: De Trinitate XV.X.19, in uő: *A Szentháromságról*, 456.

a benső emlékezet (*memoria interior*) és a szív (*cor*) fogalmak ugyanazt a valóságot jelölik (és tulajdonképpen ugyanez a rejtélyes *memoria Dei* „Istenre vonatkozó emlékezet” is): azt a pontot, ahol az emberi benső Istenre nyílik, ahol lényünk legmélyén felfedezzük a Másik jelenlétét, a Másikkal való kapcsolat lehetőségét.³⁸

Ágoston elképzelése szerint tehát az ember legbensőbb valóságából születő benső szóban megpillantható mintegy tükörben az örök Ige tevékenysége, mely egyben működésének létalapja. Mindez csak akkor válik valósággá, ha nem csupán magát a tükröt nézzük (saját magunk benső életét), hanem kifürkésszük benne azt, akit tükröz (az örök Igét, a Szentháromság második személyét). Az emberi elme háromságos tevékenysége olyan megfejtendő, értelmezhető üzenet, amely önmagáértelmezése által egyben a Teremtő Szentháromság érthetőségét is felfedi. A kettő megértése párhuzamosan halad, egymással dialogizálva, egymást megvilágítva: „[a]mit az ember átél, azt vonatkozásba kell hozni a Háromságra való emlékezéssel, az ő látásával és szeretetével úgy, hogy emlékezzünk rá, szemléljük és szeressük” – hangsúlyozza Szent Ágoston.³⁹ Műve végén eljut egészen odáig, hogy immár az ember istenképmásításában is két dimenziót különböztet meg: az ember képmás volta értelmes természetében, elméje működésében rejlik, ámde ez csupán alapja, feltétele annak, hogy megjelenhessen benne a Szentháromság tükörképe. Ezt a bonyolult kapcsolatot a festmény példájával szemlélteti: „azt is képmásnak mondjuk, ami- ben benne van ez a három, mint ahogy képeknek mond-

³⁸ Ld. JÉRÔME LAGOUANÈRE: *Intériorité et réflexivité dans la pensée de saint Augustin*, 511–608.

³⁹ SZENT ÁGOSTON: De Trinitate XV.XX.39, in uő: *A Szentháromságról*, 484–485.

juk a táblát is, és azt is, ami rá van festve, de a táblát csak a festmény miatt mondjuk képnek.”⁴⁰

S hogy a Szentháromság benső beszédének milyen vonásait olvashatjuk ki homályosan és a mindig nagyobb különbséget nem feledve a tükörben látott kép alapján, ott, ahol a látás és a beszéd egybeesik? Láthatjuk „[a]z Atyaistent és a Fiúistent, vagyis az Atyát, aki mindent, amit lényegében birtokol, valamiképpen kimondja örök Szavában, továbbá az Igét, az Istent, aki sem többet, sem kevesebbet nem birtokol a maga lényegében, mint aki ezt a Szót igazán és nem hamisan kimondta,”⁴¹ és megérthetjük, hogy a tőlük származó Szentlélek személyes szeretetként összekapcsolja az örök Szót és az Atyát.

4. Szentháromság és Szentírás: *néhány kapcsolódási pont*

Ha a fenti megfontolások tükrében olvassuk a Szentírás értelmezését taglaló művének (*De doctrina christiana*) elméleti alapvetését (az I–III. könyvben), érdekes bennfoglalt kapcsolódási pontok sejlenek fel a benső szó imént azonosított tulajdonságaival. Először is Ágoston számára a Szentírás látható, érzékelhető külső szavai Isten benső gondolatában, szándékában gyökereznek, annak számunkra felfogható jelei. A Szentírás valóságának egésze jelként utal arra a benső isteni beszédre, szóra, amely létrejöttének alapja és lehetőségi feltétele. Végző soron tehát az egész Szentírás az örök Ige benső valóságából

⁴⁰ SZENT ÁGOSTON: De Trinitate XV.XXIII.43, in uő: *A Szentháromságról*, 488.

⁴¹ SZENT ÁGOSTON: De Trinitate XV.XXI.40, in uő: *A Szentháromságról*, 485.

fakad, és őt beszéli el emberi nyelven, amint azt Szent Ágoston másutt, a 103. zsoltár magyarázatában tömör megfogalmazásban elénk tárja: „Isten egyetlen beszéde szól az összes Írásokban, és a sok szent szája által az egyetlen Ige szólal meg, mely, mivel kezdetben Isten az Istennél, ott nem szótagokból áll, mert független az időtől, és nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a mi gyöngeségünk miatt leszállott a mi szótagjainkhoz, hogy magára öltse testünk gyöngeségét.”⁴²

A Szentírás tehát a megtestesülés tényének számunkra érthető és érzékelhető szaván keresztül az emberi jelek szövetében nyeri el értelmét, s így válik nyilvánvalóvá, miért kezdi Ágoston a Szentírásról folytatott reflexióját a jelek mibenlétéről és rendszerezéséről szóló elemzéssel – híres és sokat tárgyalt jel-elméletével.⁴³ Ezen elmélet által nem csupán a nehezen érthető szentírási szöveghelyek megértéséhez kíván kulcsot adni, nem pusztán módszertani eligazítással szolgál, hanem egyben az Írások lehetőségének ontológiai alapját is feltárja, és rámutat az olvasó/hallgató sajátos feladatára, a szavak jelezte isteni szándék türelmes kifürkészésének szükségességére. Ezért is szól egyrészt arról, hogy bár Isten lényegében kimondhatatlan, mégis lehetővé teszi az emberi nyelv számára, hogy e kimondhatatlanságot szavakkal megfogalmazza, másrészt pedig nyilvánvalóvá teszi azok tévedését, akik az értelmezés fáradságos, ámde egyben élvezetes feladatát kikerülhetőnek tartva közvetlen isteni

⁴² SZENT ÁGOSTON: *Enarrationes super Psalmos*, 103. IV.1, in uő: *Zsoltármagyarázatok*, V. (92–109. zsoltár), Jel, Budapest, 2018, 278. (ford. Diós István) A *Verbum Domini* első részének elméleti alapvetésében egyszeri utalásként Szent Ágoston teológijára, éppen ez a szöveghely jelenik meg (vö. VD 18. J. 64).

⁴³ Ld. SZENT ÁGOSTON: *De doctrina christiana* II–III, in uő: *A keresztény tanításról*, 81–213.

adománytól várnak megvilágosodást. Az értelmezés szükségessége – bár a különböző nyelvek léte a bűnbeesés következménye – mégis összefügg a benső örök isteni közlés valóságával, annak emberi, fogyasztékos és időbeli leképezése, s nem kell, hogy büntetésként tekintsünk rá, inkább adomány és lehetőség emberségünk teljes kibontakoztatására. Ha a megértés szabályok nélkül és emberi magyarázó tevékenységtanítás közreműködése nélkül történne, az éppen hogy leértékelné a jelek és értelmezések szövedékében zajló embervoltunk jelentőségét: „csorbítaná az emberi méltóságot, ha úgy tünne számunkra, hogy Isten nem akarja igéjét emberek által hirdetni az embereknek” – mutat rá az összefüggésre Szent Ágoston, hozzátéve, hogy így az egymás közti szeretet sem mélyülhetne el, mivel a „szeretet, mely az egység köteléke által kölcsönösen összefűzi az embereket, nem tenné lehetővé, hogy a lelkek áthassák egymást, és mintegy egybeolvadjanak”.⁴⁴

Szinte észrevétlenül lép e ponton a diskurzusba a szeretet fogalma, azonban amint azt a következő hosszú gondolatmenetek is mutatják, korántsem véletlenül. Terjedelmes kitérőben taglalja a szeretet mibenlétét, fajtáit és rendjét (az *uti-frui* használni-élvezni híres fogalompáros segítségével), ám első látásra nem világos a kapcsolat a későbbi részek témáival. Vajon mi e látszólagos kitérő bennfoglalt célja, hogyan köthető a Szentírás értelmezésének későbbi sajátos kérdéseire? Eddigi elemzéseink tükrében talán nem tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy Ágoston a Szentírás szavait szeretetben fogant, igaz szavaknak tartja a fenti szentháromságtani és antropológiai értelemben. Számára az egész Szentírás szeretetben

⁴⁴ SZENT ÁGOSTON: *De doctrina christiana*, Prol. 6., in uő: *A keresztény tanításról*, 35–36.

és szeretetből születő ismeretet (vö. *notitia amata*) közvetít, igaz szóként (vö. *verbum verum*), és célja is a szeretet felébresztése az emberi szívben: Isten szentháromságos szeretetét közvetítve az emberi választ ébresztgeti, segíti elő. Ebben a tágabb kontextusban tá-
rul fel igazán Szent Ágoston híres állításának mélyebb értelme és gondolati ereje: „[h]a tehát valaki azt gondolja önmagáról, hogy megértette a Szentírást vagy annak valamely részét, de e megértés által nem növekszik az Isten és a felebarát iránti kettős szeretet, akkor valójában nem értette meg.”⁴⁵ Nem csupán arról van tehát itt szó, hogy a Szentírás tartalmilag a szeretet valóságát állítja a középpontba mintegy mélyebb értelemként, hanem egyúttal arról is, hogy mint szeretetből születő ismeret és igaz szó jel módján mutat eredetére és az ajándékozó gesztusra, amelyből fakad. Aki mindezt megérti, abban mintegy természetszerűen kell, hogy növekedjen a Szentháromság Egy Isten és az embertárs iránti szeretet.

S végezetül párhuzamot vonhatunk még a benső szó általi látás és a szentírási enigmákon keresztül való látás között.⁴⁶ A *De doctrina christiana* terjedelmes része tárgyalja az enigmák, a homályos szentírási helyek megvilágításának lehetőségeit, azonban a technikai nehézségek megoldását célzó módszertani útmutatáson túl itt is felsejlik e problematika mélyebb értelme. Ágoston számára a Szentírás maga enigmatikus homályos tükör, amelyet látva, amelybe beletekintve ugyanúgy felsejlik a Szentháromság képe, mint az emberi elme benső szavának homályos tükrében:

⁴⁵ SZENT ÁGOSTON: *De doctrina christiana*, I.40., in uő: *A keresztény tanításról*, 76.

⁴⁶ Erre a kapcsolatra Jérôme Lagouanère hívja fel a figyelmünket. Ld. JÉRÔME LAGOUANÈRE: *Intériorité et réflexivité dans la pensée de saint Augustin*, 562–563.

mindkettő olyan „szöveg”, amely olvasásra, értelmezésre szorul, és amelyek elvezetnek Isten rejtett jelenlétének megtapasztalására. Homályos tükörként tehát mindkettejük az istenismeret forrása, s ezenközben egymás megértését is kölcsönösen elősegítik: a Szentírás segít megérteni önmagamat, ugyanakkor az én tapasztalatom lehetővé teszi és gazdagítja a Szentírás megértését számomra.

E vázlatos bemutatás által talán sikerült rámutatnunk, ha másra nem, akkor a kérdés szerteágazó komplexitására és mindennek ellenére a belső koherencia keresésének fontosságára, amelynek során a következtetések egy részét Szent Ágoston helyett nekünk kell kimondanunk. Mindazonáltal éppen ez teszi a feladatot korunkban is izgalmassá, hiszen így a puszta rekonstrukción túl mozgósíthatjuk mai megértésünk horizontját, mindig új kapcsolatba kerülve e régen feljegyzett reflexióban rejlő lehetőségek gazdagságával. Szent Ágoston „pszichológiai” szentháromságtana helyett ma a személyek közötti, közösség-modell került inkább előtérbe, kiegészítve az elmében rejlő háromságos működés modelljének egyoldalúságait. Ám Ágoston igeteológiájának mindmáig ható gondolati ereje bizonyítja e modell összetettségét és a mai gondolkodást is megtermékenyíteni képes lehetőségeit.

Bibliográfia

- ÁGOSTON, SZENT: *A keresztény tanításról*, Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, [é. n.]. (ford. Heidl György)
- ÁGOSTON, SZENT: *Beszédek Szent János evangéliumáról I.* (I–XXX. beszéd), Jel, Budapest, 2008.
- ÁGOSTON, SZENT: *Isten városáról*, III., Kairosz, Budapest, 2006.
- ÁGOSTON, SZENT: *Magyarázatok a hitvalláshoz*, Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, 2003. (ford. Heidl György)
- ÁGOSTON, SZENT: *Zsoltármagyarázatok*, V. (92–109. zsoltár), Jel, Budapest, 2018. (ford. Diós István)
- AUGUSTINUS, AURELIUS: *A Szentháromságról*, Szent István Társulat, Budapest, 1985. (ford. Gál Ferenc)
- AUGUSTINUS, AURELIUS: *Vallomások*, Gondolat, Budapest, 1982. (ford. Városi István)
- AYRES, LEWIS: *Augustine and the Trinity*, Cambridge UP, Cambridge, 2010.
- BENEDEK PÁPA, XVI.: *Verbum Domini. XVI. Benedek pápa az Úr Szava kezdetű apostoli buzdítása*, Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- DENECKER, TIM – PARTOENS GERT: *De voce et verbo. Augustine's Exegesis of John 1:1–3 and 23 in Sermons 288 and 293A auct. (Dolbeau 3), Annali Di Storia Dell'Esegesi* 31 (2014/1) 95–118.
- DENECKER, TIM: *Ideas on Language in Early Christianity. From Tertullian to Isidore of Seville*, Vigiliae Christianae, Supplements 142., Brill, Leiden, 2017.
- DUCHROW, ULRICH: *Sprachverständnis und Biblisches Hören bei Augustin*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1965.

- FITZGERALD, ALLAN D. (ed.): *Augustine Through the Ages. An Encyclopedia*, William B. Eerdmans – Grand Rapids, Michigan – Cambridge (U.K.), 1999.
- FUHRER, THERESE: *Ille intus magister*. On Augustine's Didactic Concept of Interiority, in Peter Gemeinhardt (et al. eds.): *Teachers in Late Antique Christianity*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018, 129–146.
- GIOIA, LUIGI: *The Theological Epistemology of Augustine's De Trinitate*, Oxford UP, Oxford, 2008.
- JOHNSON, DOUGLAS W.: Verbum in the early Augustine (386–397), *Recherches augustiniennes* 8 (1972) 25–53.
- KENDEFFY GÁBOR: Az isteni és emberi szavahihetőség Szent Ágostonnál, in Kendeffy Gábor – Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2017, 444–455.
- LAGOUANÈRE, JÉRÔME: *Intériorité et réflexivité dans la pensée de saint Augustin*, Institut d'Études Augustiniennes, Paris, 2012.
- MARTINI, CARLO MARIA: *La Parola di Dio alle origini della Chiesa*, Analecta Biblica 93., Biblical Institute Press, Rome, 1980.
- MORGAN, EDWARD: *The Incarnation of the Word. The Theology of Language of Augustine of Hippo*, T&T Clark, London – New York, 2010.
- POLMAN, ANDRIES D. R.: *The Word of God According to St. Augustine*, Hodder and Stoughton, London, 1961.
- SCHINDLER, ALBRECHT: *Wort und Analogie in Augustins Trinitätslehre*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1965.
- TOOM, TARMO: The Potential of a Condemned Analogy. Augustine on λόγος ἐνδιάθετος and λόγος προφορικός, *The Heythrop Journal* 48 (2007) 205–213. [<https://doi.org/10.1111/j.1468-2265.2007.00312.x>]
- VÁRNAI JAKAB: Isten Igéje a katolikus teológiában, *Vigilia* 82 (2017/6) 402–411.

WATSON, GERARD: St Augustine and the inner word: the philosophical background, *Irish Theological Quarterly* 54 (1988) 81–92. [<https://doi.org/10.1177/002114008805400201>]

